

indica el títol del llibre, davant de les propostes agosarades i sorprenents de Riquer.

A part d'algunes notes de felicitació, la majoria de missives són comentaris de lectura de Rubió a treballs que Riquer li enviava abans de publicar o un cop publicats, sobre Cerverí de Girona (II), els trobadors (III-IX, XV, XIX, XX, XXVIII, LIII), *Tirant lo Blanc* (IV), Boscán (X), Andreu Febrer (XIII, XVI, XVII), Bernat Metge (XIX) o el nom d'Ausiàs Marc (XLVI).

Però algunes de les cartes se centren en qüestions personals o institucionals. Per exemple, quan Riquer va fer un informe que proposava la legalització de l'Institut d'Estudis Catalans (XLIX i L). O la carta relativa a l'homenatge a Rubió i Balaguer que Riquer va impulsar a la Reial Acadèmia de Bones Lletres (XLVIII). Especialment interessant i sensible és la carta de Rubió en què rebutja la seva reincorporació a la Universitat de Barcelona (XXII) proposada també per Riquer. En aquesta carta queda en evidència la seva commovedora integritat científica i ètica en un moment encara especialment dur el 1955.

Cal destacar la feina dels editors, Josep Pujol i Isabel de Riquer, amb una magnífica introducció que posa la correspondència en context i unes notes indispensables per comprendre'n el contingut. A més a més, han elaborat un útil índex onomàstic. Acompanyen l'edició unes fotografies dels dos protagonistes i dos facsímils, cada un d'una carta seva.

Albert MESTRES
Universitat Rovira Virgili

REBÉS MOLINA, Salvador / DURAN BORDOY, Bàrbara (ed.) (2023): *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1922-2022). Homenatge a Josep Massot i Muntaner i Joan Francesc López Casanovas*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 184 p.

El 2022 va ser molt especial per als estudiosos de la cançó popular, ja que la comissió de commemoracions de la Generalitat de Catalunya va declarar-lo Any del Cançoner Popular de Catalunya. El motiu era que es complien els 100 anys de l'inici d'aquest important projecte, que tenia com a objectiu l'arreglada, l'estudi i la publicació d'un extens cançoner on hi fossin representades totes les terres de parla catalana. El projecte es va poder realitzar gràcies a la implicació del mecenes i humanista Rafael Patxot i Jubert, executor testamentari de la dotació econòmica que la seva cunyada, Concepció Rabell i Cibils, vda. Romaguera, havia deixat per al conreu de la cultura catalana. Patxot va planificar el desenvolupament del projecte, va encomanar la seva direcció a l'Orfeó Català i va comptar amb la col·laboració de les institucions i de les persones més preparades per dur-lo a terme. Entre els anys 1922 i 1936 es va realitzar una tasca col·lectiva ingent, però, quan el projecte ja estava en la fase inicial de publicació del cançoner, es va haver d'interrompre com a conseqüència de la Guerra Civil espanyola.

La commemoració, comissionada pel professor i musicòleg Jaume Ayats, va permetre aprofundir en la recerca realitzada fins al moment, sistematitzar dades i realitzar un nombre important d'accions de difusió, com mostra el web que es va crear per a l'efemèride (<<https://cultura.gencat.cat/ca/temes/commemoracions/2022/anycanconerpopular/inici/index.html>>). Però, alhora, aquest any commemoratiu va significar un reconeixement a la figura del pare Josep Massot i Muntaner, a qui no agraïem mai prou l'enorme esforç esmerçat per ordenar i inventariar el fons, per dur a terme l'edició dels extensos volums de *Materials* (Massot 1993-2011) i per realitzar estudis de referència sobre aquesta magna obra.

És en aquest context que s'ha d'entendre la publicació, el 2023, del llibre que ara es ressenya. Es volia posar en valor la importància del fons de l'Obra del Cançoner i les enormes possibilitats d'estudi que ofereix, però, a més, tal com deixa constància el subtítol, el llibre es va concebre com un homenatge a dues grans figures de la nostra cultura. D'una banda, a l'erudit Josep Massot i Muntaner, que, malauradament, ens va deixar el 24 d'abril de 2022, un mes i escaig després de la inauguració, el 13 de març, de l'Any del Cançoner Popular de Catalunya; i, d'altra banda, al professor, escriptor i folklorista Joan Francesc López Casasnovas, traspasat prematurament el 19 de juliol del mateix any. Tots dos havien esdevingut uns referents indiscutibles per a molts de nosaltres.

El llibre va ser editat per Salvador Rebés i per Bàrbara Duran, membres del Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura de l'Institut d'Estudis Catalans. Tots dos, especialistes en l'estudi de la cançó popular, van fer un treball entusiasta i rigorós per posar a disposició dels lectors una sèrie de nous estudis sobre aquest important projecte i sobre temes que s'hi relacionen. El resultat és un llibre editat amb molta cura, amb fotografies i imatges que complementen la informació aportada pels autors en els seus estudis, la qual cosa enriqueix notablement el contingut presentat. La imatge de la coberta és una autèntica invitació a llegir el llibre. Consisteix en una fotografia de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya que mostra el cantaire Rafel Amengual, d'Alaró (Menorca), cantant davant d'un fonògraf per al folklorista Andreu Ferrer, l'any 1927, i envoltat d'un reduït públic entre el qual destaquen tres infants. Aquesta és una de les poques fotografies conservades que mostren l'ús del fonògraf, un aparell que permetia l'enregistrament sonor de les cançons, però que es va fer servir en molt poques ocasions per les dificultats tècniques que oferia; per això, el seu ús es va reservar únicament a enregistraments considerats d'un alt interès musical.

En la presentació, Salvador Rebés i Bàrbara Duran situen el lector en el que va suposar el projecte de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i hi aporten dades molt significatives. Per exemple, expliquen que «aquell gran esforç col·lectiu, dut a terme entre el 6 de gener de 1922 i el juliol de 1936, havia nascut amb un disseny superior al de ser una mera activitat arxivística, la recollida d'un patrimoni immaterial en risc d'extinció» (p. 7), ja que es pretenia realitzar un estudi crític de la cançó a partir de diverses versions recollides. També destaquen el fet paradoxal que «la suspensió de l'Obra a causa de la guerra civil de 1936-1939 coincidís amb el moment en què els seus dirigents anunciaven la fi imminent de la recerca» (p. 8). A continuació, els editors anuncien els continguts, que presenten agrupats en tres blocs temàtics: «In Memoriam», «Sobre l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya» i «Altres estudis».

El primer bloc, «In Memoriam», conté sis estudis. S'inicia amb dos treballs de Maria Magdalena Gelabert, membre del Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears. El primer, «Josep Massot i Muntaner, honor i gratitud», és una aproximació personal de caràcter biogràfic feta des de l'estima i l'agraïment. El segon, «Josep Massot i Muntaner i Antoni M. Alcover i Sureda: la passió pel treball i l'amor a la llengua i la cultura catalanes», reproduïx l'article publicat a la revista *Modèlics. Amics del seminari* (núm. 56, maig de 2021) que l'autora va escriure amb motiu del vuitantè aniversari del naixement de Josep Massot i Muntaner. L'article posa en relació les figures de Josep Massot i d'Antoni M. Alcover, dos personatges excepcionals, tant per la potència i per l'extensió de la seva obra com per l'enorme capacitat de treball i la dedicació de tota una vida a enriquir el gran potencial cultural del país. A continuació, l'article de Biel Massot (germà de Josep Massot), titulat «El "Llegat Massot i

Muntaner–Capó–Planes”», descriu l'arxiu aplegat per la família Massot i Muntaner, format per llibres, opuscles i documents varis (escrits i sonors) propis i d'altres provinents del fons del pare, Massot i Capó, i de l'avi, Massot i Planes. L'article següent, de Salvador Rebés, membre del Grup d'Estudis Etnopoètics, titulat «L'estudiant Josep Massot, col·lector de cançons populars a Mallorca», se centra en un vessant poc conegut de Josep Massot: la seva època d'estudiant. Rebés hi aporta dades biogràfiques noves, fruit d'una recerca minuciosa, i hi explica la tasca de Massot com a col·lector de cançons populars mallorquines en la seva joventut. Aquest primer bloc es tanca amb dos escrits d'homenatge. El primer, de Josefina Salord, membre de l'Institut Menorquí d'Estudis, titulat «Paraules d'homenatge a Joan F. López Casanovas», s'ocupa de destacar les aportacions més importants d'aquest erudit menorquí, que es va significar pel seu «interès per la llengua i el seu compromís per una cultura popular viva, capaç d'abraçar el passat, el present i el futur» (p. 49). El segon, de Roser Pubill i Roser Ros, «Joan Soler i Amigó, un home savi, compromès amb la cultura», està dedicat a recordar i homenatjar el pedagog i activista Joan Soler i Amigó, membre del Grup d'Estudis Etnopoètics, que va morir l'1 de gener de 2022.

El segon bloc, «Sobre l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», està format per nou estudis. El primer, «El futur de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», de Jaume Ayats, és introductori i panoràmic, ja que ofereix una reflexió profunda sobre les noves recerques que es poden fer a partir dels documents inventariats i, en bona part, digitalitzats, que componen aquest extens fons. Els cinc articles següents se centren en la tasca de recollida de cançons duta a terme a les Illes Balears. Caterina Valriu, professora de la Universitat de les Illes Balears, en l'article «Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a la Biblioteca Bartomeu March de Palma», presenta, descriu i analitza de forma sistemàtica els materials de l'Obra del Cançoner que es conserven en aquesta important biblioteca de Palma. El fons de la Biblioteca Bartomeu March és també objecte d'atenció de la musicòloga Bàrbara Duran, membre de l'Institut de Musicologia Pau Villalonga; en l'article «La missió de 1932 de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a Mallorca: reconstrucció de l'itinerari i identificació del repertori publicat a *Materials. Volum XV* a partir dels documents de la Biblioteca Bartomeu March», l'autora pren com a objecte d'estudi la missió de 1932 realitzada per Baltasar Samper, Andreu Ferrer i Ramon Morey; n'analitza les cançons recollides a Mallorca i, a partir dels documents conservats a la Biblioteca March, identifica el repertori que Josep Massot no havia pogut documentar abans. Al seu torn, Margalida Coll, membre del Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears, en l'article «La participació d'Andreu Ferrer en l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», focalitza l'atenció en el folklorista Andreu Ferrer i descriu les tres missions de recerca en què va participar en els anys 1924 (a Mallorca), 1927 (a Mallorca i Menorca) i 1932 (a Menorca i Mallorca). Jaume Escandell, del Consell Insular de Formentera, en l'article «La missió de Baltasar Samper i Ramon Morey a les Pitiüses l'any 1928: contextualització social dels materials recollits», estudia les característiques de la missió que els dos folkloristes van realitzar a les Pitiüses i analitza la importància que tenien, en la societat de l'època, les balades i les cançons de tambor que van recollir. Lúdia Pérez, formada a la Universitat de les Illes Balears i a la Universitat de València, en l'article «Fila-Or (Antoni Orfila Pons) i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», reivindica la figura del folklorista menorquí Antoni Orfila (que utilitzava el pseudònim Fila-Or, format a partir de la inversió de les síl·labes del seu cognom) com a recol·lector i divulgador, entre d'altres, de costums, tradicions, oracions i cançons de l'illa de Menorca; i, a partir de les dades

biogràfiques que ofereix, apunta la seva relació, encara poc estudiada, amb l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Els tres articles que tanquen aquest segon bloc es refereixen a la recerca cançonística realitzada al País Valencià i a Catalunya. Amb relació al País Valencià, Alexandre Bataller, professor de la Universitat de València, en l'article «Carles Salvador, recerca folklòrica i contextualització etnopoètica del cançoner popular de Benassal», estudia la recerca folklòrica duta a terme per Carles Salvador a Benassal (Alt Maestrat), el poble en què va exercir de mestre entre 1916 i 1934; a més, explica el paper que va tenir com a col·laborador de Joan Just i Josep Roma en el marc de la missió de recerca que aquests van realitzar el 1927 en terres de Castelló, concretament, en el seu pas per Benassal. Amb relació a Catalunya, Rut Nolla i Laia Bertran, de la Universitat Rovira i Virgili, en l'article «La missió de recerca de Joan Just i Josep Roma per terres tarragonines per a l'OCPC (1928)», estudien les característiques de la missió realitzada per Joan Just i Josep Roma, l'estiu de 1928, i n'analitzen les cançons que van recollir, especialment en les comarques de l'Alt Camp i de la Conca de Barberà, tant pel que fa als aspectes formals com temàtics. En el fons documental de l'Obra del Cançoner, a més dels materials corresponents a les missions de recerca, es conserven reculls de cançons cedides per particulars. Irene Muñoz, de la Universitat de Perpinyà, en l'article «La contribució de la família Albert a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», explica la importància del recull Gallardo-Matheu, format per una vuitantena de cançons, que va ser cedit a l'Obra del Cançoner pel matrimoni format per la poetessa Roser Matheu i el compositor Antoni Gallardo; tots dos van aplegar, entre 1925 i 1926, les cançons interpretades per la mare (Dolors Paradís) i la germana (Amèlia Albert) de l'escriptora Caterina Albert (Víctor Català) que formen aquest important recull.

El tercer bloc, «Altres estudis», conté tres treballs sobre la cançó popular. En el primer, titulat «*Cançons populars mallorquines* (1896) d'Antoni M. Penya: recerca i divulgació del cançoner popular a les acaballes dels segle XIX», Josep Nicolau, de la Universitat de les Illes Balears, analitza el contingut del recull *Cançons populars mallorquines*, publicat pel professor, arxiver i poeta Antoni M. Penya, fill de l'escriptor mallorquí Pere d'Alcàntara Penya; a més d'estudiar el contingut del recull, que conté nou-centes vuitanta-vuit gloses, el treball contextualitza la tasca duta a terme per Antoni M. Penya i documenta la seva relació amb folkloristes i escriptors de l'època. A continuació, Xavier Roviró, del Grup de Recerca Folklòrica d'Osona, i Carme Rubio, del grup GLOSSA de la Universitat de Vic, en l'article «La cançó popular o com encarnar la lluita del poble català en la figura d'un heroi osonenc, Bac de Roda», estudien la balada protagonitzada pel personatge històric Bac de Roda (nom amb què és conegut popularment Francesc Macià i Ambert) que situa els fets que explica durant la guerra de successió, en un temps immediatament anterior a 1914; l'estudi enumera i descriu les versions conegudes d'aquesta balada, les situa geogràficament i n'analitza l'estructura i el contingut; finalment, conclou que la balada simbolitza la lluita contra l'opressor i té un sentit de resistència que s'ha mantingut fins avui dia. Finalment, Àngel Vergés, del Grup d'Estudis Etnopoètics, en l'article «Les cançons de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya», estudia alguns dels cançoners de l'arxiu que va ser fundat el 1915 per Tomàs Carreras i Artau en el si de la Càtedra d'Ètica de la Universitat de Barcelona i posa en relleu la connexió entre Carreras i Artau i els responsables de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya.

En definitiva, els divuit treballs inclosos en el llibre ofereixen una àmplia panoràmica de la recerca sobre la cançó popular realitzada en el marc de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, però també en el marc d'altres projectes coetanis que d'una manera o altra s'hi

relacionen. Així, el conjunt d'articles permet conèixer el paper que van tenir alguns dels seus protagonistes, recollectors de cançons i estudiosos, que van viure en uns anys, a final del segle XIX i principi del XX, en què hi havia la percepció que calia recollir les cançons perquè no es perdessin. Aquestes cançons, encara molt vives en la memòria de la gent de l'època, calia preservar-les i estudiar-les amb l'objectiu de dotar el país d'una gran obra en què fossin representats tots els territoris de l'àrea lingüística i cultural catalana.

Carme ORIOL CARAZO
Universitat Rovira i Virgili

RIQUER, Isabel de (ed.) (2024): *Cartas (1949-1955). La filología románica en la posguerra. Martín de Riquer e István Frank*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 364 p.

La història de la filologia romànica està plena de personalitats que, més enllà de la seva producció científica, són personatges de gran interès i amb els seus escrits fora de l'àmbit acadèmic ens aporten testimonis molt interessants del seu temps i de l'evolució de la ciència. D'alguns d'aquests personatges ens han pervingut escrits en forma d'autobiografia o, també, en tenim informació a través d'entrevistes, les més modernes ja conservades en format audiovisual. Tanmateix, per a molts d'ells no existeixen aquestes gravacions, entrevistes o escrits de memòries. De tota manera, tant si existeixen altres fonts d'informació com si no, els reculls de correspondència ens donen més informació per entrellucar la personalitat dels corresponents, seguir l'elaboració de la seva obra científica i, també, entendre l'entorn científic i històric en què es movien. Cal ser conscients, a més, que es tracta d'un tipus de testimoni propi d'una època i que, lamentablement, no tindrà paral·lel en la generació d'estudiosos més joves, en què els intercanvis i converses es produeixen mitjançant correu electrònic o aplicacions de missatgeria i no es conservaran en el futur.

Martí de Riquer i Morera (Barcelona, 1914-2013), el gran erudit de la literatura romànica medieval, conservà una gran quantitat de correspondència, segurament seguint l'exemple dels seus avantpassats, que preservaren l'arxiu familiar (avui en dia a l'Arxiu Nacional de Catalunya), que li permeté escriure la història de les *Quinze generacions d'una família catalana* (Barcelona: Planeta, 1979; Barcelona: Quaderns Crema, 1998). La biografia de Riquer és prou coneguda i fou escrita, encara en vida seva, per Cristina Gatell i Glòria Soler (*Martí de Riquer, viure la literatura*. Barcelona: La Magrana, 2008; en castellà: Barcelona: RBA, 2008). Les autores van consultar moltes de les cartes que conservava Riquer: correspondència amb autoritats de tot tipus, col·legues de tot el món, amics i familiars, i que actualment guarden els seus fills. Tanmateix, l'arxiu Martí de Riquer (AMR) encara conserva molta informació que no ha vist la llum; i, en aquest sentit, en els darrers deu anys s'han publicat algunes sèries de la correspondència de Martí de Riquer amb diversos estudiosos. Així, «Catorze cartes entre Lluís Carulla i Martí de Riquer» al llibre *Martí de Riquer i els valors clàssics de les lletres* (Barcelona: Editorial Barcino, 2014, p. 33-51; a càrrec d'Isabel de Riquer i Joan Santanach); «Epistolario de Martín de Riquer con María Rosa Lida de Malkiel y con Yakov Malkiel (1951-1959)», amb introducció, edició i notes d'Isabel de Riquer (a *BILRAE, Boletín de Información Lingüística de la Real Academia Española* 13, 2019, p. 108-172, en línia: <<http://revistas.rae.es/bilrae>>). També a càrrec d'Isabel de Riquer, en aquest cas amb Adolfo Sotelo, «Cartas entre Camilo José Cela y Martín de Riquer (1957-2000)», *Nueva Revista de Filología Hispánica*